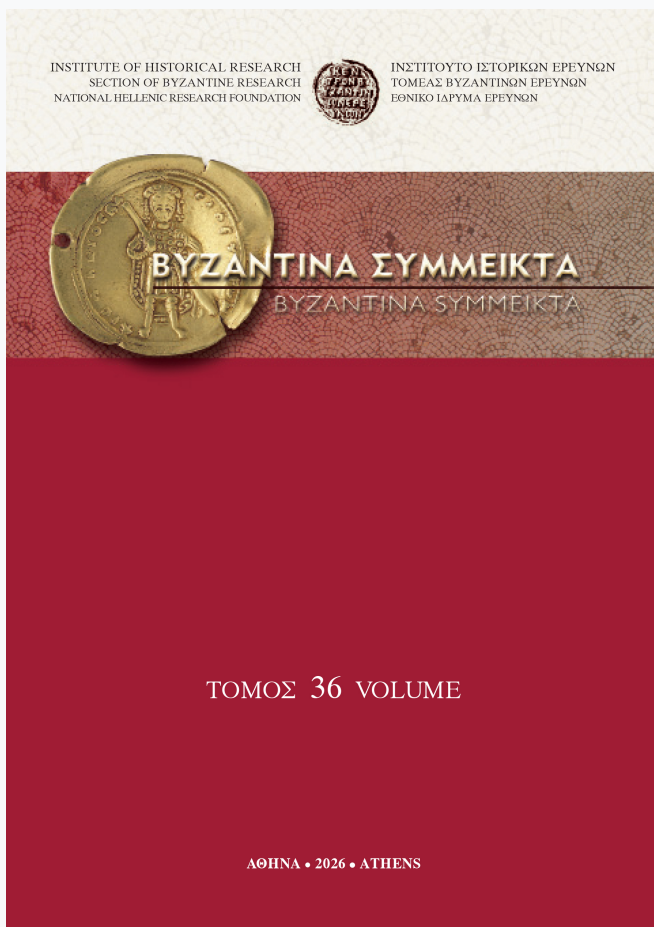

Byzantina Symmeikta

Vol 36 (2026)

BYZANTINA SYMMEIKTA 36

Το αρχείο βυζαντινών εγγράφων της επισκοπής Σταγών. Περιεχόμενο και αξιοποίησή του κατά τη βυζαντινή και την οθωμανική περίοδο

Δημήτριος ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

doi: [10.12681/byzsym.43061](https://doi.org/10.12681/byzsym.43061)

Copyright © 2026, Δημήτριος ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Agoritsas, D. (2026). Το αρχείο βυζαντινών εγγράφων της επισκοπής Σταγών. Περιεχόμενο και αξιοποίησή του κατά τη βυζαντινή και την οθωμανική περίοδο. *Byzantina Symmeikta*, 36, 17–46. <https://doi.org/10.12681/byzsym.43061>

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ

ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΣΤΑΓΩΝ.
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Το Βυζάντιο υπήρξε κατεξοχήν γραφειοκρατικό κράτος πλην όμως από το ογκώδες αρχειακό υλικό (δημόσιο, εκκλησιαστικό, ιδιωτικό) που σώρεσε στην υπερχιλιόχρονη ιστορία του, ελάχιστα δείγματα έχουν διασωθεί. Τα τελευταία ανάγονται στη μέση και, κυρίως, στην ύστερη βυζαντινή περίοδο –από τον 9ο έως και τον 15ο αιώνα– και είναι ως επί το πλείστον μοναστηριακά, στα οποία όμως έχουν ενσωματωθεί, γι' αυτό και διασωθεί, αρκετά δημόσια και εκκλησιαστικά έγγραφα, ενίοτε δε και ορισμένα ιδιωτικού χαρακτήρα¹.

Ιδιαίτερη κατηγορία αποτελούν έγγραφα που προέρχονται από αρχεία επισκοπών, σωζόμενα είτε στο πρωτότυπό τους (λυτά) είτε μεταγεγραμμένα σε κώδικες (*κοντάκια* ή *διπλωματάρια*)², προκειμένου

---

* Το άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή παλαιότερης ανακοίνωσης στο *24th International Congress of Byzantine Studies, Venice and Padua, 22-27 August 2022*, με θέμα: «The Byzantine archive of the bishopric of Stagoi: A contribution to the content and its use based on new findings». Θερμές ευχαριστίες οφείλονται προς τον Καθηγούμενο της Ιεράς Μονής Βαρλαάμ, πανοσιολογίστατο κ. Βενέδικτο Ζαχαράκη για την ευγενική παραχώρηση άδειας έρευνας και μελέτης του αρχείου της μονής, καθώς και προς τους ανώνυμους κριτές για τις εύστοχες παρατηρήσεις και τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

1. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Byzantine Archives of the Palaiologan Period, 1258-1453*, στο: *Pragmatic Literacy, East and West, 1200-1300*, εκδ. R. BRITNELL, Woodbridge 1997, 189-198.

2. Τους όρους αυτούς προκρίνουν οι FR. DÖLGER – J. KARAYANNOPOULOS, *Byzantinische Urkundenlehre, Erster Abschnitt: Die Kaiserurkunden* [Handbuch der Altertumswissenschaft XII, 3, 1, 1], München 1968, 26 και σημ. 7 (πρβ. και την ελληνική έκδοση, Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή διπλωματική. Α. Αυτοκρατορικά έγγραφα* [Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 4], Θεσσαλονίκη 2016, 77-78). Σε ορισμένες περιπτώσεις

να διασφαλιστεί το περιεχόμενό τους από τυχόν απώλειες των πρωτοτύπων. Στην πλειονότητά τους οι κώδικες αυτοί, όπως συνήθως επιγράφονται, προέρχονται από εκκλησιαστικές επαρχίες του ελλαδικού χώρου και ανάγονται στην οθωμανική περίοδο³. Σημειωτέον πως η διατήρηση εκκλησιαστικών αρχείων, επισκοπών ή μητροπόλεων, από τους βυζαντινούς χρόνους σπανίζει, γι' αυτό και η περίπτωση των Σταγών είναι ιδιαίτερος σημαντική, καθώς έχουν διασωθεί από το αρχείο της ευάριθμα μεν, πλην όμως πρωτότυπα βυζαντινά και μεταβυζαντινά έγγραφα.

Βυζαντινή περίοδος

Η διατήρηση του αρχείου της επισκοπής Σταγών οφείλει πολλά στη φροντίδα των κατά καιρούς επισκόπων της, οι οποίοι στήριξαν διαχρονικά την προάσπιση των δικαιών τους στα παλαιγενή - βυζαντινά έγγραφα που είχαν στη διάθεσή τους. Ειδική αναφορά θα πρέπει να γίνει στον επίσκοπο Σταγών Παρθένιο (Μάρτ. 1751 – † 26 Μαρτ. 1784), ο οποίος στα τέλη του 18ου αιώνα μετέφερε το αρχείο της επισκοπής, μαζί και την προσωπική του βιβλιοθήκη, προς φύλαξη στην Ιερά Μονή Βαρλαάμ των Μετεώρων. Η επιλογή δεν ήταν τυχαία, καθώς ο Παρθένιος

χρησιμοποιείται ο όρος *χαρτουλάριον* (*chartularium*), για να αποδώσει τους αρχαιακούς κώδικες μονών, όπως αυτόν της Θεοτόκου Λεμβιώτισσας στην περιοχή της Σμύρνης (cod. *Vindob. hist. gr.* 125 [Diktyon, 71002])· βλ. σχετικά I. P. MEDVEDEV, *Cartulaires byzantins et postbyzantins*, στο: *Miscellanea Agostino Pertusi*, τόμ. 3 [RSBS 3 (1983)], Bologna 1984, 95 και σημ. 2.

3. Βλ. E. GERLAND, *Das byzantinische Registerwesen*, *Archiv für Urkundenforschung* 13 (1935), 30-44, όπου και κατάλογος βυζαντινών *διπλωματαρίων*. Από την οθωμανική περίοδο είναι γνωστοί αρκετοί εκκλησιαστικοί κώδικες (επισκοπών και μητροπόλεων), οι οποίοι χρονολογούνται από τον 16ο έως και τον 19ο αιώνα. Βλ. σχετικά H. ANGELOMATIS-TSOUGARAKIS, *The Codices of the Bishoprics as a source of Social History*, στο: *Griechische Kultur in Südosteuropa in der Neuzeit. Beiträge zum Symposium in memoriam Gunnar Hering (Wien, 16-18 Dezember 2004)* [Byzantina et Neograeca Vindobonensia, 26], εκδ. M. STASINOPOULOU – I. ZELEPOS, Wien 2008, 135-151 και ειδικότερα σ. 151, όπου καταγραφή (όχι εξαντλητική) πολλών εκκλησιαστικών κωδίκων. Στην περιοχή της Θεσσαλίας πολύτιμοι είναι οι δύο κώδικες της μητροπόλεως Λαρίσης (Τρίκκης, 1688-1857, 1647-1868)· βλ. Δ. Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ, *Ο Κώδικας της Τρίκκης, 1688-1857 (κ. 1471 EBE)*, Λάρισα 2005-2007, και Ν. Κ. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ, *Κώδικας Τρίκκης, EBE, αρ. χφ. 1471* [Φ.Ι.ΛΟ.Σ Τρικάλων – Κείμενα και Μελέτες 18], επιμ. Θ. Α. ΝΗΜΑΣ, Θεσσαλονίκη 2017.

υπήρξε συν τοις άλλοις δωρητής και ανακαινιστής της μονής, και μέλος της αδελφότητάς της⁴.

Από το αρχείο της επισκοπής Σταγών ήταν μέχρι πρότινος γνωστά τρία έγγραφα:

1. *Χαρτώα διάγνωσης των ἀναγραφένων* Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. του έτους 1163 (επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού). Το έγγραφο σώζεται στο πρωτότυπό του, μοιρασμένο, ωστόσο, σε δύο τεμάχια, το πρώτο εκ των οποίων φυλάσσεται στην Ιερά Μονή Βαρλαάμ (εικ. 1α) και το άλλο στη Bibliothèque nationale de France στο Παρίσι (*Paris. Suppl. gr.* 1371 [Diktyon, 54028]), (εικ. 1β).
2. *Χρυσόβουλλον* Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (έτ. 1336). Το πρωτότυπο έγγραφο σήμερα λανθάνει⁵ αποτυπώθηκε όμως τον 16ο αιώνα στον ναό της Κοιμήσεως, στην Καλαμπάκα, στον βόρειο τοίχο του νάρθηκα (εικ. 5).
3. *Σιγιλλιῶδες γράμμα* σε περγαμινή του οικουμενικού πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (1389-1390, 1391-1397), το οποίο απολύθηκε κατά τη δεύτερη πατριαρχεία του, το 1393. Το έγγραφο σώζεται στο πρωτότυπό του στο αρχείο της Μονής Βαρλαάμ, αρκετά φθαρμένο και τάλαιπωρημένο (εικ. 2). Παράλληλα, αντιγράφηκε κατά τον 16ο αιώνα στον ναό της Κοιμήσεως της Καλαμπάκας, στον βόρειο τοίχο του νάρθηκα, δίπλα στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ΄ (εικ. 6).

Τα ανωτέρω έγγραφα έτυχαν πολλών εκδόσεων ήδη από τον 19ο αιώνα, ενώ τελευταία ολοκληρωμένη έκδοσή τους πραγματοποίησε ο Δημήτριος Ζ. Σοφιανός⁶. Πλην των τριών παραπάνω εγγράφων, από

4. Για τον Παρθένιο Σταγών, βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ ἐπίσκοπος Σταγών Παρθένιος (Μάρτιος 1751 – 26 Μαρτίου 1784), ἀδελφὸς τῆς Ἱ. Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων, δωρητῆς καὶ κτήτορας κωδίκων, στο: *Πρακτικά του Β΄ Ιστορικού Συνεδρίου Καλαμπάκας* (10, 11 & 12-5-2002), ἐκδ. Γρ. ΣΤΑΓΕΑΣ, Καλαμπάκα 2005, 287-301.

5. Κατὰ τις ἐρευνές του στις μοναστηριακές βιβλιοθήκες και τα αρχεία των Μετεώρων το 1908-1909, ο Ν. Α. ΒΕΗΣ, *Ἐκθεσις παλαιογραφικῶν καὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν ἐν ταῖς μοναῖς τῶν Μετεώρων κατὰ τὰ ἔτη 1908 καὶ 1909*, Αθήνα 1910, 51 (αρ. 4), σημειώνει πως ἐντόπισε: *Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου Β΄ (;) Παλαιολόγου ὑπὲρ τῶν ἀστικῶν δικαίων τῶν Σταγῶν, χωρὶς ὁμως λοιπὰ στοιχεῖα.*

6. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*. Τὰ ὑπὲρ τῆς θεσσαλικῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν παλαιὰ βυζαντινὰ ἔγγραφα (τῶν ἐτῶν 1163, 1336 καὶ 1393). Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐπισκοπῆς, *Τρικαλινὰ* 13 (1993), 7-67, ὅπου και ἀναφορὰ στις παλαιότερες ἐκδόσεις των εγγράφων

εσωτερικές αναφορές σε αυτά γνωρίζουμε ότι το αρχείο της επισκοπής Σταγών περιλάμβανε αρκετές ακόμη πράξεις, δημόσιες και εκκλησιαστικές, όπως:

1. *Χρυσόβουλλον* Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη (1078–1081)⁷.
2. *Χρυσόβουλλον* Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081–1118)⁸.
3. *Κοινὸν Χρυσόβουλλον* Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (έτ. 1148), τοῦ γεγονότος ἐπὶ πάσαις ταῖς κατὰ τε ἀνατολὴν καὶ δύσιν ἐπισκοπαῖς⁹.
4. *Επικυρωτικὸ πρόσταγμα του ως ἄνω χρυσοβούλλου λόγου* Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (ante 1163)¹⁰.
5. *Βασιλικὸν προσκυνητὸν πρόσταγμα* Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (ante 1163) – πρὸς σύστασιν πάντων τῶν διαφερόντων πάσαις ταῖς τοῦ Θεοῦ ἀγιωτάταις ἐκκλησίαις καὶ πρὸς χειραγωγίαν καὶ καθόλου ἐλευθερίαν τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχιερέων¹¹.
6. *Βασιλικὸς ὀρισμὸς* Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (post 1148)¹².
7. *Πρακτικὸν του χαρτουλαρίου* Βασιλείου (Τζιντζιλούκη), ἀναγραφῆς του θέματος Σερβίων (ca. 1148 – 1163)¹³.
8. *Πρακτικὸν του πράκτορος και ἀναγραφῆς* Μανασσῆ (ca. τέλη 12ου ἢ 13ου αἰῶνας), φέρ(ων) ἐπιβεβαίωσιν ὄπισθεν τοῦ πρωτοπ(αν)σεβαστοῦ ὑπερτάτου πράκτορο(ς), το οποίο επιβεβαιώνει με χρυσόβουλλον του ο αυτοκράτωρ Ανδρόνικος Γ΄ Παλαιολόγος¹⁴.

πρβ. FR. DÖLGER, *Regesten von Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 4. teil: *Regesten von 1282-1341*, München – Berlin 1960, αρ. 2825, και J. DARROUZÈS, *Les regestes des actes du Patriarcat de Constantinople. vol. I. Les actes des Patriarches*, fasc. VI. *Les regestes de 1377 à 1410*, Paris 1979, αρ. 2919.

7. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 25-26.128 και 49.1-2· πρβ. FR. DÖLGER, *Regesten von Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 2. teil: *Regesten von 1025-1204*, ed. P. WIRTH, München 1995, αρ. 1057.

8. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 26.129, και 49.2· πρβ. DÖLGER, *Regesten 2*, αρ. 1291.

9. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 21.4, και 26.129-130· πρβ. DÖLGER, *Regesten 2*, αρ. 1372.

10. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 26.131, και 50.4-5· πρβ. DÖLGER, *Regesten 2*, αρ. 1451b.

11. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 21.19-21, και 50.4-5· πρβ. DÖLGER, *Regesten 2*, αρ. 1451a.

12. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 26.136-137, και 59.10· πρβ. DÖLGER, *Regesten 2*, αρ. 1451c, όπου γίνεται λόγος για χρυσόβουλλο Λόγο (ca. 1163).

13. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 21.9-12, 17· 26.132 και 50.7· πρβ. του ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Ἐπισκοπὴ Σταγών. Σύντομο ἱστορικὸ διάγραμμα*, Καλαμπάκα 2004, 28.

14. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 50.10.

9. *Σιγγιλιῶδες γράμμα* Μανουήλ Μονομάχου, κεφαλής της Βλαχίας (ca. 1336 – 1341/42)¹⁵.

Από τα προαναφερθέντα έγγραφα κανένα δεν σώζεται σήμερα. Πιθανώς η απώλειά τους είχε ήδη συντελεστεί, όταν ο Ν. Α. Βέης ανήλθε κατά τα έτη 1908–1909 στις μονές των Μετεώρων και επιδόθηκε στην επίμονη επιτόπια διερεύνηση των βιβλιοθηκών και των αρχείων τους, καθώς και στις επίπονες παλαιογραφικές και άλλες εργασίες του¹⁶. Ο τελευταίος στην *Ἐκθεσιν* που συνέταξε σχετικά με τα πορίσματα της έρευνάς του, σημειώνει ότι εντόπισε μεταξύ άλλων εγγράφων και τρία που σχετίζονταν με την πόλη των Σταγών:

1. Ἀκέφαλος συμπαθητικὸς ὄρισμὸς ὑπὲρ τῶν Σταγηνῶν, ἀπολυθεὶς μὲν Μαρτίῳ, ἰνδικτιῶνος θ', ([1386;] πάντως τελευτῶντος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος), που φέρει την ερυθρόγραφη υπογραφή: ἡ Καισάρισσα¹⁷.
2. Λείψανον δεσποτικοῦ ὄρισμοῦ, τοῦ ΙΔ' τελευτῶντος αἰῶνος, πιθανῶς ὑπὲρ τῶν Σταγῶν¹⁸.
3. Ὅρκωμοτικὸς ὄρισμὸς, δι' οὗ βεβαιοῦνται ὑπ' ἀδήλου τινὸς δεσπότης τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὸν μεσοῦντα πιθανώτατα ΙΔ' αἰῶνα τὰ δίκαια, τὰ τε ἐκκλησιαστικὰ καὶ τὰ ἀστικὰ τῶν Σταγῶν¹⁹.

Πρόσφατα, στη διάρκεια εργασιών στο αρχείο της Ιεράς Μονής Βαυλαάμ εντοπίστηκαν δύο ακόμη έγγραφα, προερχόμενα πιθανόν και αυτά από το αρχείο της επισκοπής Σταγών.

Το πρώτο εξ αυτών (εικ. 3), χαρτών, αλλά εξίτηλο (400x310 mm) λόγω φθοράς από την υγρασία και τη μούχλα, με εκτενή σχισίματα και

15. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 59.2-3, 8-9.

16. Για το έργο του Ν. Α. Βέη στα Μετέωρα βλ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Ὁ Νίκος Α. Βέης (1883-1958) καὶ οἱ παλαιογραφικὲς καὶ ἄλλες ἐργασίες του στὶς Μονὲς τῶν Μετεώρων, *Μετέωρα* 55-56 (2002), 11-18.

17. ΒΕΗΣ, *Ἐκθεσις*, 52 (αφ. 22). Η θ' ἰνδικτιῶνα ἀντιστοιχεῖ στα ἔτη 1386 καὶ 1401, περίοδο κατὰ την οποία μαρτυρεῖται σε πηγές της περιόδου η παρουσία της ἐν λόγῳ *καισάρισσας*. Η τελευταία ταυτίζεται πιθανότατα με τὴ Ραδοσθλάβα-Μαρία Ἀγγελίνα, σύζυγο του *καίσαρος* Ἀλεξίου Ἀγγελίου Φιλανθρωπηνού, *κεφαλῆς* τῆς Μεγάλῃς Βλαχίας (PLP, 24016, 29750). Βλ. σχετικά Ν. Α. ΒΕΗΣ, Συμβολὴ εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, *Βυζαντις* 1 (1909), 236^{νδ}, τὴν κριτικὴν τοῦ Ι. Κ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΟΥ στὸ περιοδικό *Ἄθηνᾶ* 24 (1912), 351-352, καὶ Ρ. ΜΑΓΔΑΛΙΝΟ, *The History of Thessaly, 1266-1393*, Unpubl. Diss. Univ. of Oxford 1976, 260-261.

18. ΒΕΗΣ, *Ἐκθεσις*, 52 (αφ. 23).

19. ΒΕΗΣ, *Ἐκθεσις*, 53 (αφ. 24).

απώλεια κειμένου στο αριστερό μέρος του, φέρει επί του νότου σημείωση με μαύρη μελάνη: *Μονῆς τοῦ Βαρλαάμ*! ἀρ. 4. | χρυσόβουλλον ἐπὶ χάρτου, γραμμμένη ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι, πιθανῶς του Ν. Α. Βέη. Πρόσφατη φωτογράφησή του με υπεριώδη ακτινοβολία UV αποκάλυψε πῶς εἶναι γραμμμένο με οργανική μελάνη, ἐνῶ ἐπέτρεψε τὴν ἀνάγνωση ὀρισμένων λέξεων καὶ φράσεων. Ἡ χρονολόγησή του, βάσει του εἴδους του χαρτιοῦ (βομβύκινο) καὶ τῆς γραφῆς του, μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στον 14ο αἰῶνα²⁰. Μελλοντικὴ συντήρηση καὶ ἐξέτασή του με εἰδικὸ τεχνικὸ ἐξοπλισμὸ εὐελπιστοῦμε νὰ ἀποκαλύψει περισσότερα ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του.

Τὸ δεῦτερο ἔγγραφο (εἰκ. 4), ἀκέφαλο καὶ κολοβὸ, ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία τεμάχια – σπαράγματα (255x125 mm) καὶ χρονολογεῖται βάσει του τύπου τῆς γραφῆς του στα τέλη του 14ου αἰῶνα. Πρόκειται γιὰ ὀρκωμοτικὸν ὄρισμόν, πιθανόν ἀντίγραφο παλαιότερου ἐγγράφου που ἐξέδωσε ἐπιχώρια πολιτικὴ ἀρχή, ἡ ὁποία ὠστόσο δὲν κατονομάζεται, ὑπὲρ των δικαίων τῆς ἐπισκοπῆς καὶ τῆς πόλεως των Σταγῶν μετὰ τὸ τέλος τῆς πρώτης Σερβοκρατίας (post 1355). Ἐσωτερικὲς ἀναφορὲς στο σωζόμενο κείμενο του ὀρισμοῦ ἐπιτρέπουν με ἀρκετὴ βεβαιότητα τὴν ταύτιση του προσώπου που τὸ ἀπέλυσε με τὸν δεσπότη Νικηφόρο Β', πιθανότατα κατὰ τὴν ἀνοίξη ἢ τὸ θέρος του 1356²¹. Στὸ ἔγγραφο μνημονεύονται παλαιότερα ἔγγραφα που ἐκδόθηκαν ὑπὲρ τῆς ἐπισκοπῆς των Σταγῶν ὅπως: **α.** χρυσόβουλλο του βασιλέως τοῦ Παλαιολόγου (προφανῶς τὸ προαναφερθέν του Ἀνδρονίκου Γ', του ἔτους 1336)· **β.** ἔγγραφο (ἀγνώστου τύπου) τοῦ ἁγίου μου αὐθέντου καὶ πατρὸς τοῦ δεσπότη καὶ μακαρίτου, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται με τὸν πατέρα του Νικηφόρου, τὸν δεσπότη Ἰωάννη Β', κατὰ τὸ ἔτος 1332· καὶ **γ.** σιγίλλια καὶ χρυσόβουλλα που ἐξέδωσαν παλαιότεροι αυτοκράτορες ἢ ἀνώτεροι διοικητικὸι υπάλληλοι γιὰ λογαριασμὸ των κατοίκων του κάστρου

20. Πρόκειται μάλλον γιὰ τὸ ἔγγραφο που ὁ Βέης ἀναφέρει ὡς χρυσόβουλλον, ἐνδεχομένως του Ἀνδρονίκου Β' (:), ὑπὲρ τῆς πόλης τῆς Σταγῶν. ΒΕΗΣ, *Ἐκθεσις*, 51, ἀρ. 4. Πάντως, στο χρυσόβουλλο του Ἀνδρονίκου Γ' γιὰ τὴν ἐπισκοπὴ Σταγῶν (1336) δὲν μνημονεύεται προγενέστερο ἔγγραφο του Ἀνδρονίκου Β' γιὰ τους Σταγούς. Συνεπῶς, θὰ μπορούσαμε νὰ υποθέσουμε εὐλόγα ὅτι τὸ ἐν λόγω ἔγγραφο ἀπολύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο Γ' παράλληλα με ἐκεῖνο γιὰ τὰ δίκαια τῆς ἐπισκοπῆς Σταγῶν (1336).

21. Βλ. D. C. Agoritsas, An unknown *horkomotikos horismos* of the Despot Nikephoros II Komnenos Angelos Doukas in favour of the Bishopric and the Town of Stagoi, Thessaly (ca. 1356 – ante 1359), *ZRVI* 58 (2021), 97-115.

Σταγών, χωρίς όμως να περιέχουν λοιπά στοιχεία, που θα διαφώτιζαν τις εκδούσες αρχές και τον χρόνο απόλυσής τους²².

Τα έγγραφα του αρχείου της επισκοπής Σταγών –σωζόμενα και μη– προέρχονται σχεδόν στην πλειονότητά τους από το διοικητικό κέντρο της αυτοκρατορίας, καθώς σε αυτό περιλαμβάνονται επίσημα έγγραφα, αυτοκρατορικά, δημοσίων λειτουργών, αλλά και πατριαρχικά. Ενδιαφέρουν παρουσιάζουν όσα προέρχονται από τοπικούς ηγεμόνες του 14ου αιώνα και μιμούνται πρότυπα της αυτοκρατορικής γραμματείας προκειμένου να καταστούν νόμιμα και έγκυρα.

Το αρχείο, στο σύνολό του, είναι αποκαλυπτικό για την πορεία της επισκοπής Σταγών, από τους πρώτους σχεδόν αιώνες ίδρυσης και ενίσχυσής της –μετά την ευρεία ανακατασκευή του επισκοπικού ναού της Κοιμήσεως (τον 11ο/12ο αιώνα)²³ – έως και τα τέλη του 14ου αιώνα και την οθωμανική κατάκτηση.

Τα έγγραφα μπορούν να ομαδοποιηθούν βάσει της έκδοσής τους σε δύο κυρίως περιόδους, στον 11ο – 12ο αιώνα (9 έγγραφα) και στον 14ο αιώνα (8 έγγραφα· ως επί το πλείστον δημοσίων λειτουργών, τοπικών αρχών και ηγεμόνων). Η έκδοση ενός τόσο μεγάλου σώματος εγγράφων κατά την περίοδο των Κομνηνών –και μάλιστα η εύνοια που φαίνεται πως επέδειξε ο αυτοκράτωρ Μανουήλ Α΄ Κομνηνός²⁴ – δεν είναι ασφαλώς τυχαία, καθώς τότε παρατηρείται ιδιαίτερη δραστηριότητα

22. Για τον συγκεκριμένο τύπο εγγράφων βλ. DÖLGER – KARAYANNOPOULOS, *Byzantinische Urkundenlehre*, 125-127 (πρβλ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Διπλωματική*, 204-207), και Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βυζαντινή διπλωματική. Τὰ ἔγγραφα τῶν δημοσίων λειτουργῶν* [Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν 23], Θεσσαλονίκη 2014, 41-42, 61-62.

23. Για το ζήτημα χρονολόγησης της ανοικοδόμησής του ναού βλ. τώρα V. SYTHIAKIS-KRITSIMALLIS – S. VOYADJIS, *Redating the Basilica of Dormition, Kalampaka, Thessaly*, *JÖB* 61 (2011), 195-227, καθώς και C. VANDERHEYDE, *Le ciborium de l'église de la Dormition de la Vierge à Kalambaka (Thessalie)*, *TM* 15 (Mélanges Jean-Pierre Sodini 2005), 427-442, η οποία χρονολογεί την κατασκευή του κιβωρίου της αγίας τράπεζας στις αρχές του 12ου αιώνα· πρβ. και Α. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ – Π. ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ, *Η Βυζαντινή καθέδρα των Σταγών*, Θεσσαλονίκη 2017, 112. Για την επισκοπή Σταγών στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο του 12ου αιώνα βλ. Α. Π. ΑΒΡΑΜΕΑ, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν* [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 27], Αθήνα 1974, 160-161.

24. Στο πατριαρχικό σιγίλλιον του Αντωνίου Δ΄ (1393, Αύγ.) ο Μανουήλ Α΄ χαρακτηρίζεται *κτίτωρ τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Σταγῶν*, πιθανόν εξαιτίας του πλήθους των εγγράφων ευεργεσιῶν του προς αυτήν· βλ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 59.10.

στην επισκοπή, εάν κρίνουμε από την ευρεία ανακατασκευή και τον καλλωπισμό του παλαιού επισκοπικού ναού των Σταγών, καθώς και από το συνεχές ενδιαφέρον των τοπικών ιεραρχών για τα δίκαια της επισκοπής τους.

Ανάλογα είναι και όσα παρατηρούνται κατά τον 14ο αιώνα, στη διάρκεια του οποίου δραστήριοι επίσκοποι Σταγών αγωνίστηκαν να διατηρήσουν τα πάλαι ποτέ κεκτημένα του 12ου αιώνα σε έναν κόσμο που ήταν ήδη αρκετά ταραγμένος και γεμάτος προκλήσεις. Σημειωτέον πως την ίδια περίοδο αναπτύχθηκε η Σκήτη των Σταγών και ιδρύθηκε από τον όσιο Αθανάσιο το πρώτο κοινόβιο στη μοναχόπολη των Μετεώρων, εξελίξεις που έθεσαν σύντομα σε αμφισβήτηση τα παλαιγενή δικαιώματα του επιχωρίου επισκόπου.

Η παρατηρούμενη έλλειψη μαρτυριών κατά τον 13ο αιώνα στο αρχείο των Σταγών οφείλεται, ενδεχομένως, είτε σε απώλεια των εγγράφων της εποχής αυτής είτε στη μη έκδοση σχετικού υλικού λόγω της ρευστότητας των πολιτικών πραγμάτων κατά την περίοδο που ακολούθησε μετά την Άλωση του 1204.

Το αρχείο της επισκοπής Σταγών παρουσιάζει επιπλέον ενδιαφέρον όσον αφορά τόσο την ποικιλία των τύπων των εγγράφων του όσο και την πολυωνυμία τους: *χρυσόβουλλος λόγος, βασιλικὸν προσκυνητὸν πρόσταγμα, βασιλικὸς ὄρισμός, δεσποτικὸς ὄρισμός, συμπαθητικὸς ὄρισμός, ὀρκωμοτικὸς ὄρισμός, πρακτικόν, διάγνωσις, σιγίλλιον, σιγίλλιδες γράμματα*²⁵. Ὅπως ἔχει επισημανθεῖ σχετικά ἀπὸ τὴ νεότερη ἔρευνα, μετὰ τὸ 1204 ἡ πλειονότητα τῶν αυτοκρατορικῶν εγγράφων χαρακτηρίζονται ὡς ὄρισμοὶ καὶ λιγότερα ὡς *προστάγματα*²⁶, ἐνὸ περιορίζεται καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν *χρυσοβούλλων λόγων*²⁷. Επιπλέον,

25. Για τους παραπάνω ὀρους βλ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Διπλωματική, καὶ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, Βυζαντινὴ Διπλωματική*, σποράδην.

26. Για τὸ συγκεκριμένο εἶδος εγγράφων βλ. DÖLGER – ΚΑΡΑΥΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Byzantinische Urkundenlehre*, 109-112· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Διπλωματική*, 183-187· ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Βυζαντινὴ Διπλωματική*, 98-99· τῆς ΙΔΙΑΣ, *Sur la diplomatie byzantine à l'époque de l'Empire de Nicée*, *Βυζαντιανά* 3 (1983), 164-165 καὶ σημ. 18: “le terme le plus fréquemment attesté à cette époque pour ce genre de document n'est pas le prostagma mais l'horismos”, ὅπως καὶ τὴ μελέτη τῆς ΙΔΙΑΣ, Ἡ βυζαντινὴ διπλωματικὴ τὸν 13ο αἰώνα. Τομὴ καὶ συνέχεια, *Ἐῶα καὶ Ἐσπέρια* 9 (2013-2015), 11-26.

27. DÖLGER – ΚΑΡΑΥΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Byzantinische Urkundenlehre*, 27-34, 117-125·

απλοποιείται η γραφή της αυτοκρατορικής γραμματείας που χάνει πλέον τον μεγαλοπρεπή και σχεδόν ιερατικό της χαρακτήρα.

Θα πρέπει να σημειωθεί πως, λόγω του μικρού αριθμού σωζόμενων πρωτοτύπων εγγράφων, περγαμινών ή χαρτών, αδυνατούμε να ανιχνεύσουμε στην πλήρη του έκταση το ζήτημα της παρουσίας πλαστών εγγράφων, μολονότι τα τελευταία δεν φαίνεται να απουσιάζουν, ιδιαίτερα από τα μοναστηριακά αρχεία²⁸.

Ως προς το περιεχόμενό τους τα έγγραφα του αρχείου της επισκοπής Σταγών αναφέρονται στα δίκαιά της: στην ακίνητη περιουσία που διέθετε, στους ζευγαράτους κληρικοπαροίκους²⁹ και προσκαθημένους ζευγαράτους παροίκους της σε τέσσερα χωριά (Κόζερος, Βελεμίσθι, Γάβροβο και Κοβέλτζι), αλλά και στους ναούς και στις μονές που κατείχε

ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Διπλωματική*, 193-204, ειδικά για την αλλαγή της γραφικής ύλης σσ. 79-89 και για την απλοποίηση της μορφής των χρυσοβούλλων από τα τέλη του 12ου αιώνα σ. 202 κ.ε.

28. Το ενδιαφέρον θέμα της ύπαρξης και χρήσης πλαστών εγγράφων στα μοναστηριακά αρχεία αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερης έρευνας. Βλ. σχετικά Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Le temps des faux*, στο: *Mount Athos in the 14th-16th Centuries* [Athonika Symmeikta 4], Athens 1997, 69-74 (ανατύπ. στο: Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Society, Culture and Politics in Byzantium*, έκδ. Ε. ΖΑΧΑΡΙΑΔΟΥ, Ashgate: Variorum 2005, no. 26) και Μ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Τὰ πλαστά ἔγγραφα στοὺς Μέσους Χρόνους στὸ Βυζάντιο καὶ στὰ Βαλκάνια, Ἐφῶ καὶ Ἑσπέρια* 7 (2007), 25-45. Πρβ. Δ. Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, *Ἐπὶ τὴν Σαλαμβριάαν καὶ τὸν Πλήρηον*. Παρατηρήσεις στην ιστορική γεωγραφία της Δυτικής Θεσσαλίας κατά τη Μέση και Ὑστερη Βυζαντινή περίοδο, *Θεσσαλικά Μελετήματα* 5 (2015), 104, 106, 119.

29. Βάσει της νεότερης έρευνας δεν πρόκειται για παροίκους - καλλιεργητές εκκλησιαστικών κτημάτων, αλλά για κληρικούς παροίκους, οι οποίοι καλλιεργούσαν εκκλησιαστικά κτήματα, γνωστά ως κληρικάτα ή στάσεις που περιλάμβαναν χωράφια, κήπους και περιβόλια. Ὅπως σημειώνει η Αλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, οι κληρικοπαροίκοι έμεναν ως «μισθωτές, δηλαδή, σε μισθωτικά οικήματα κοντά στο επισκοπείο, βρίσκονταν σε άμεση εξάρτηση από τον επίσκοπο και προσέφεραν μεταξύ άλλων τις υπηρεσίες τους ως κληρικοί σε εκκλησίες της επισκοπής». Βλ. Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ-ΖΑΦΡΑΚΑ, *Η κοινωνία της Ηπείρου στο κράτος του Θεοδώρου Δούκα*, στο: *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου για το Δεσποτάτο της Ηπείρου (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990)*, έκδ. ΕΥ. ΧΡΥΣΟΣ, Ἄρτα 1992, 320-322, και Ε. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ, *Τὰ οἰκονομικὰ τοῦ ἔγγαμου κλήρου στὸ Βυζάντιο* [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe], Αθήνα 1986, 186-216.

η επισκοπή, καθώς και στα όριά της, τα οποία ορίζονται επακριβώς³⁰. Επιπλέον, είναι αποκαλυπτικά των πολιτικών μεταβολών, των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, αλλά και της πληθυσμιακής σύνθεσης τόσο στην πολίχνη των Σταγών όσο και στην ευρύτερη περιοχή δικαιοδοσίας της ομώνυμης επισκοπής, στη διάρκεια μιας μακράς περιόδου από τον 12ο έως και τον 14ο αιώνα.

Επισημαίνουμε ενδεικτικά πως σύμφωνα με τη *διάγνωση* του έτους 1163 η επισκοπή κατείχε, μεταξύ άλλων, ογδόντα πέντε (85): *δένδρα συνάμυνα [...] προσαρμοσθέντα ἔκπαλαι τῇ αὐτῇ ἐπισκοπῇ*, για τα οποία είχε επιτύχει απαλλαγή από *δόσεως μετάξης*³¹· πληροφορία αρκετά ενδιαφέρουσα που επιβεβαιώνει το ενδιαφέρον των ιθυνόντων της επισκοπής Σταγών για αποδοτικές οικονομικές επενδύσεις, όπως η σηροτροφία, η οποία σημειωτέον είχε μακρά παράδοση στην περιοχή των Σταγών/ Καλαμπάκας έως και τα νεότερα χρόνια³².

Εξίσου αποδοτική σε έσοδα ήταν και η επένδυση σε *μύλωνας, μυλοστάσια ή μυλοτόπια*, αλλά και σε ένα *λουτρό* κοντά στους ναούς του Προδρόμου και της Αγίας Βαρβάρας, στον οικισμό των Σταγών³³.

30. Βλ. J. KODER – FR. HILD, *Hellas und Thessalia* [TIB 1], Wien 1976, 189, 262 και Δ. Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Η συμβολή του χειρόγραφου και αρχαιακού πλούτου των μονών των Μετεώρων στην αποτύπωση της βλαχικής παρουσίας στη Δυτική Θεσσαλία κατά τη Βυζαντινή περίοδο, *Θεσσαλικά Μελετήματα* 6 (2016), 71.

31. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 25.122-123, 26.138.

32. J. L. GALLIKER, *Middle Byzantine Silk in Context: Integrating the Textual and Material Evidence*, αδημ. Διατρ. Univ. of Birmingham 2014, 43. Ήδη στο πρώτο διαθέσιμο οθωμανικό κατάστιχο του 1454/55 καταγράφονται μεταξύ άλλων φορολογούμενων προϊόντων και «κουκούλια – kökül», δηλαδή ακατέργαστο μετάξι· βλ. M. DELILBAŞI – M. ARIKAN, *Hicri 859 Tarihli, Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tirhala* [Türk Tarih Kurumu Yayınları 14.27], I, Ankara 2001, 71 (f. 121r). Για το θέμα βλ. σχετικά Γ. ΤΕΡΕΖΑΚΗΣ, Η φυσιολογία ενός βυζαντινού πολισίματος: η περίπτωση Σταγών, στο: *Η Καλαμπάκα μέσα από την ιστορία της. Πρακτικά του Γ΄ Ιστορικού Συνεδρίου Καλαμπάκας (7, 8 & 9-9-2007)*, έκδ. ΓΡ. ΣΤΑΓΕΑΣ, Καλαμπάκα 2009, 342, 346 και του ΙΔΙΟΥ, *Η Θεσσαλική κοινωνία (12ος-15ος αιώνες). Ιστορικές παράμετροι της σύνθεσης και της κατανομής του πληθυσμού*, Αθήνα 2022, 191-192, 211.

33. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 25.121, 124-125· 50.11, 12-13. Για την αξία των μύλων και τα έσοδα από αυτούς βλ. Α. Ε. ΛΑΪΟΥ, Η άγροτική οικονομία (13ος-15ος αιώνες), στο: *Οικονομική Ιστορία τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὸν 7ο ἕως τὸν 15ο αἰῶνα*, εκδ. Α. Ε. ΛΑΪΟΥ – C. MORRISSON et al., τόμ. Α΄, Αθήνα 2006, 560-570.

Αργότερα, στο χρυσόβουλλον του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1336), επιβεβαιώνονται προγενέστερες φοροαπαλλαγές –πάσης καὶ παντοίας δημοσιακοῖς (sic.) ζητήσεώς τε καὶ δώσεως καὶ ὀχλήσεως, καὶ ἐπηρίας, καὶ ζημίας– τόσο για την ακίνητη περιουσία της επισκοπής Σταγών όσο και για τους: ὑπὸ τὴν ἐνορίαν αὐτῆς ὄντας ἰερωμένους, Βλάχους τε, καὶ Βουλγάρους, καὶ Ἀλβανίτας³⁴.

Το Βυζάντιο ως επιχείρημα: η αξιοποίηση του βυζαντινού αρχείου στην οθωμανική περίοδο

Κατά την οθωμανική περίοδο η διαφύλαξη του αρχείου της επισκοπής έτυχε ιδιαίτερης μέριμνας, καθώς το τελευταίο αξιοποιήθηκε κατά καιρούς από ιεράρχες των Σταγών προκειμένου να προασπίσουν τα δικάια τους. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα κατά τον 16ο αιώνα, μετά από μακρά απουσία ειδήσεων, λόγω της γενικότερης αταξίας που ακολούθησε την οθωμανική κατάκτηση στο μεταίχμιο του 14ου/15ου αιώνα και των εσωτερικών προβλημάτων που αντιμετώπισε η ίδια η επισκοπή, η οποία φαίνεται πως παρέμεινε κενή κατά διαστήματα. Πράγματι, μετά τον επίσκοπο Ματθαίο (; - 1422), την αμφίβολη περίπτωση του Κωνσταντίου, που αναφέρεται σε χρονολογημένη επιγραφή (έτους 1433 ή 1487;) στην αγία τράπεζα του Αγίου Γεωργίου Οξύνειας, τους Γεννάδιο (1446), Κυπριανό (ante 1462) και Διονύσιο (ante 1476/77 - ca. 1484/85), ο επισκοπικός κατάλογος Σταγών παρουσιάζει κενά έως τον ιερομόναχο Νικάνορα († ca. 1521) και ακολούθως τον Βησσαρίωνα Β΄ (1521-1527), οι οποίοι διετέλεσαν ἔξαρχοι της επισκοπής (ο Βησσαρίων υπήρξε επίσης τοποτηρητής κατά τα έτη 1527-1529)³⁵. Μετά τη διευθέτηση του ζητήματος με την πλήρωση της επισκοπικής έδρας των Σταγών, οι τότε

34. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 50.9, και ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Συμβολή, σποράδη. Για το ζήτημα της φορολογίας βλ. Α. ΚΟΝΤΟΠΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, Φορολογικές πληροφορίες για τη Θεσσαλία από προνομιακά έγγραφα του 13ου και 14ου αιώνα, *Βυζαντικά* 29 (2010), 163-177.

35. Βλ. Ν. Α. ΒΕΗΣ, Σερβικά και βυζαντινά γράμματα Μετεώρου, *Βυζαντις* 2 (1910/11), 52.29 (αφ. 14), και ανάτυπο με τον γερμανικό τίτλο *Serbisch-byzantinische Urkunden des Meteorenklosters*, Berlin 1921 · Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Ἡ ἐπισκοπή Σταγών. Σύντομο ιστορικό διάγραμμα*, Καλαμπάκα 2004, 39-43· Φ. ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΓΗΣ, Η Μονή Μεγάλου Μετεώρου κατά τον 15ο αιώνα με βάση το οθωμανικό αρχείο της, *Ανάλεκτα Σταγών και Μετεώρων* 2 (2024), 51, 69. Για την περίπτωση του Κωνσταντίου βλ. Δ. Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ, Τρικαλινά Σύμμεικτα Α΄, *Μετέωρα* 44-45 (1990-1991), 184.

αρχιερείς, όπως οι Βησσαρίων Β' (1529 – ante 1537/8), Νεόφυτος (1537/8 – Ιούν. 1550) και Σέργιος (Ιούν. 1550 – ca. 1560) επιδόθηκαν σε έναν αγώνα προκειμένου να επαναφέρουν ή να επιβεβαιώσουν ορισμένα από τα παλαιγενή τους δίκαια, σε σχέση με τη γοργά αναπτυσσόμενη μοναστική πολιτεία των Μετεώρων και τον μητροπολίτη Λαρίσης, αξιοποιώντας για τον λόγο αυτό το πολύτιμο βυζαντινό τους αρχείο.

Χαρακτηριστική περίπτωση αξιοποίησης του αρχείου της επισκοπής αποτελεί η προσπάθεια του επισκόπου Βησσαρίωνος Β' να πληροφορηθεί *τὰ περὶ τῆς σκῆτεως ἡμῶν, ὅθεν δὴ ἤρξατο, καὶ πῶς διῆξε, καὶ ποίας καταστάσεως ἔτυχεν ὃ καὶ τί τὸ συμβᾶν αὐτῇ γούν καὶ πῶς ἀκαταστασίας πάσης πεπλήρωται*³⁶. Η διερεύνηση δεν στηρίχτηκε αποκλειστικά σε προφορικές μαρτυρίες, όσο αξιόπιστες κι αν ήταν αυτές, αλλά πρωτίστως στο πολύτιμο αρχείο της επισκοπής: *ἀναπτύξαντες καὶ τὰ βασιλογραφεῖα ἡμῶν, συνοδικά τε καὶ πολλὰ τε ὄντα καὶ ἀξιόλογα, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰ ἐν τοῖς κωνδίκιοις ἡμῶν σημειώματα*³⁷. Το χωρίο αφενός επιβεβαιώνει τη διατήρηση ενός σώματος βυζαντινῶν εγγράφων στο αρχείο της επισκοπής την εποχή αυτή και αφετέρου μας πληροφορεῖ πως σε παλαιότερη περίοδο αριθμὸς εγγράφων μεταγράφηκε ενδεχομένως σε κάποιους κώδικες³⁸. Η σχετική διήγηση μὲ τα πορίσματα αυτής της ἔρευνας αποτελεί το λεγόμενο *Χρονικό των Μετεώρων*, η σύνταξη του οποίου τοποθετεῖται μετὰ το 1529 με σκοπὸ να επιβεβαιώσει πως ἡ ἀγιωτάτη ἡμῶν αὕτη ἐπισκοπὴ κατεῖχε μὲν ἀνέκαθεν καὶ ἐξαρχῆς τὰ προνόμια τῆς σκῆτεως, καθὼς τὰ συγγράμματα αὐτῆς διαλαμβάνουν³⁹.

Παρά την αξιοποίηση του αρχείου τους, οι ἐπίσκοποι Σταγῶν δεν πέτυχαν πλήρως τις ἐπιδιώξεις τους ὅσον ἀφορὰ τα δίκαια τους στην ομώνυμη Σκήτη και τις σχέσεις τους με τις μονές των Μετεώρων⁴⁰. Σύντομα

36. A. RIGO, *La «Cronaca delle Meteore». La storia dei monasteri della Tessaglia tra XIII e XVI secolo* [Orientalia Venetiana 8], Firenze 1999, 122.9-11.

37. RIGO, *Cronaca*, 122.12-14.

38. Το σχετικὸ χωρίο εἶναι διαφοροῦμενο, ὅπως παρατηρεῖ ο RIGO (ὁ.π., 146), καθὼς μπορεῖ να αναφέρεται εἴτε στη μεταγραφή εγγράφων εἴτε στην καταγραφή σημειωμάτων, σχετικῶν με την ιστορία της επισκοπής ἢ των μονῶν των Μετεώρων.

39. RIGO, *Cronaca*, 122.17-124.19· πρβ. Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Ἡ Σκήτη τῶν Σταγῶν καὶ τὸ μονῆριον τῆς Παναγίας τῆς Δούπιανης στὸ Καστράκι, Ἅγια Μετέωρα – Καλαμπάκα* 2008, 32-33.

40. Δ. Κ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, *Μετεῶρα: ἀπὸ τη Σκήτη των Σταγῶν στον οργανωμένο κοινοβιακὸ βίον*. Παράδοση και εξέλιξη, *Βυζαντινά* 36 (2019), 63-64.

πάντως –περί τα μέσα του 16ου αιώνα– θα κάνουν εκ νέου χρήση του αρχείου της επισκοπής σε μια προσπάθεια, ελάχιστα γνωστή, για την προάσπιση ή μάλλον την αποκατάσταση των ορίων της επισκοπής τους, γεγονός που θα τους οδηγήσει αναπόφευκτα σε σύγκρουση με τον οικείο μητροπολίτη Λαρίσης.

Ειδικότερα, σε επιστολή του προς τον μέγα ρήτορα του Πατριαρχείου Ιωάννη Ζυγομαλά ο μητροπολίτης Λαρίσης Νεόφυτος Β΄ (Ιούν. 1550-1568) εκθέτει το πρόβλημα που αντιμετωπίζει εξαιτίας κάποιου Γερασίμου –οΐδας πάντως: *ὅτι χαιρέκακός ἐστι, καὶ ἀδιαδόχως οὐ πάυεται ἡμᾶς ἐπηρεάζειν*– ο οποίος *κακῶς συμβουλευσας τῷ θεοφιλεστάτῳ Σταγῶν ἐπισκόπῳ κακίας ἀρχηγὸς πρόξενος γίνεται*⁴¹. Σύμφωνα με τα γραφόμενά του, ο Σταγών, ακολουθώντας τις κακές συμβουλές του Γερασίμου, ήγειρε παράλογες απαιτήσεις: *καὶ μάλ' ἀφρόνως, ὁ ἐπίσκοπος ἐνεχειρίσατ' ἀπαιτεῖν πρᾶγμ' ἀνοίκιον αὐτῷ κατὰ ἀληθείαν. Τὰ γὰρ πάλαι διὰ χρυσοβούλλων καὶ σιγιλλίων, καλῶς διαιρεθέντα τε καὶ τυπωθέντα πρωτοπαπαδίκια, ἀποσπᾶσαι πειρᾶται, ἐξ ὧν ἦν τὸ τοῦ Ἀσπροποτάμου*⁴².

Η περίοδος κατά την οποία ανέκλυψε το θέμα συμπίπτει με τις πατριαρχίες των Ιωάσαφ Β΄ (1556-1565) και Μητροφάνη Γ΄ (1565-1572). Καθώς μάλιστα ο Ζυγομαλάς εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη και έλαβε το *οφίκιον του μεγάλου ρήτορος* μετά την ανάρρηση του Ιωάσαφ Β΄ (post 1556), τότε το χρονικό πλαίσιο είναι post 1556 – ante 1568. Την επιστολή του Λαρίσης συνέταξε ο ιερομόναχος Μεθόδιος, πιθανόν γραμματέας του Νεοφύτου⁴³.

41. M. CRUSIUS, *Turcograeciae libri octo*, Basel 1584, 257 και R. CALIS, *The Discovery of Ottoman Greece. Knowledge, Encounter, and Belief in the Mediterranean World of Martin Crusius*, Cambridge, Mass. – London 2025, 181.

42. CRUSIUS, *Turcograeciae*, 258.

43. Ο ιερομόναχος Μεθόδιος είναι γνωστό πρόσωπο, που κινείται στο περιβάλλον του μητροπολίτη Λαρίσης Νεοφύτου Β΄. Βλ. σχετικά Δ. Ζ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Οί Νεόφυτοι Λαρίσης του 16ου αιώνας. Συμβολή εις την ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν τῆς μεταβυζαντινῆς Θεσσαλίας, *EMA* 15 (1965), 91-92, 101, 106-107, και του ΙΔΙΟΥ, Ἱστορικὰ σχόλια σὲ ἐπιγραφές, ἐπιγράμματα, χαράγματα καὶ ἐνθυμήσεις τῆς μονῆς Δουσίκου. Συμβολή στὴν Ἱστορία τῆς Μονῆς, *Μεσαιωνικὰ καὶ Νέα Ἑλληνικὰ* 1 (1984), 21-23. Στον Μεθόδιο αποδίδεται ἐπίσης ἡ σύνταξη των δύο ἐπιγραμμάτων που σώζονται στον δυτικὸ τοῖχο, ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς θύρας, του καθολικοῦ τῆς Μονῆς Δουσίκου (1557).

Η προαναφερθείσα επιστολή του Νεοφύτου Β΄ θέτει ζητήματα που άπτονται τόσο της προσωπογραφίας της περιόδου όσο και των διοικητικών ή οικονομικών αιτίων της προστριβής του μητροπολίτη Λαρίσης με τον υφιστάμενό του, επίσκοπο Σταγών. Αν και ο τελευταίος δεν κατονομάζεται, κατά το χρονικό διάστημα σύνταξης της επιστολής στον θρόνο των Σταγών μαρτυρούνται οι επίσκοποι Σέργιος (1550-ca. 1560) και Ιωάσαφ, ανιψιός του Νεοφύτου Β΄ (ca. 1560-ca. 1575). Ο Λαρίσης δεν φείδεται χαρακτηρισμών για τον Σταγών και τον συμβουλάτορά του Γεράσιμο, κάνοντας λόγο περί *ἀνοήτων συνουσίας* και της *ἐκείνων φρενοβλαβείας*. Θα προκαλούσε, ωστόσο, εύλογη απορία εάν ο Σταγών Ιωάσαφ ερχόταν σε ρήξη με τον θείο του και μητροπολίτη Λαρίσης: συνεπώς, η ταύτιση του προσώπου με τον προκάτοχό του Σέργιο φαίνεται πιθανότερη. Εντούτοις, πρόκειται για *argumentum ex silentio*, το οποίο δεν επιβεβαιώνεται, και το ζήτημα παραμένει, συνεπώς, ανοικτό στην έρευνα.

Περισσότερο αινιγματική παραμένει η μορφή του Γερασίμου, η ταύτιση του οποίου αποτελεί ζητούμενο. Πρόκειται, ασφαλώς, για εκκλησιαστικό πρόσωπο, γνωστό στους κύκλους του Πατριαρχείου, μη υποκείμενο στον Λαρίσης, ο οποίος αδυνατεί να ελέγξει τη δράση του, για αυτό και ζητείται η μεσολάβηση του Ζυγομαλά προκειμένου αυτός να ενημερώσει σχετικά τον πατριάρχη⁴⁴. Αγνοούμε, ωστόσο, εάν τελικά εξεδόθη από το Πατριαρχείο κάποιο σχετικό έγγραφο για τη διαμάχη μεταξύ των δύο θεσσαλών ιεραρχών.

Οι διεκδικήσεις του Σταγών, μολονότι δεν υπάρχει σαφής αναφορά στην επιστολή του Νεοφύτου Β΄, είναι βέβαιο ότι στηρίχθηκαν σε βυζαντινά έγγραφα του αρχείου του, σύμφωνα με τα οποία τα όρια της επισκοπής του ήταν κατά πολύ ευρύτερα, περιλαμβάνοντας το μεγαλύτερο μέρος του ορεινού όγκου της Πίνδου, στη βορειοδυτική Θεσσαλία⁴⁵. Έγγραφα δικαιώματα στον ίδιο χώρο προβάλλει, ωστόσο, και ο Νεόφυτος Β΄, κάνοντας λόγο για *χρυσόβουλλα* και *σιγίλλια*, τα οποία

44. Καθώς ο Γεράσιμος δεν υπάγεται στη δικαιοδοσία του Λαρίσης Νεοφύτου, θα πρέπει να αποκλείσουμε την περίπτωση του ηγουμένου του μεγάλου Μετεώρου Γερασίμου, που αναφέρεται στον κώδικα *EBE 619* (στο recto τελευταίου φύλλου) το 1559. Πρόκειται, ενδεχομένως, για κάποιον ιεράρχη του Πατριαρχείου, όμορο ή γνώριμο του Σταγών, αλλά και του Νεοφύτου.

45. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Συμβολή, 65-69.

από παλαιά όρισαν καλώς τα λεγόμενα πρωτοπαπαδίκια. Τα παραπάνω έγγραφα, άγνωστα από αλλού, δεν έχουν μέχρι στιγμής εντοπιστεί και, εάν δεν έχουν οριστικά απωλεσθεί, ενδεχομένως λανθάνουν.

Ο Μαρτίνος Κρούσιος, σε παρασελίδιο σχόλιό του για τα αναφερόμενα πρωτοπαπαδίκια, σημειώνει πως πρόκειται για το *όφφίκιον τοῦ πρώτου ἱερέων ὃς πρωτοπαπᾶς λέγεται*⁴⁶. Στην προκειμένη περίπτωση η παραπάνω ερμηνεία δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται πλήρως στα όσα αναφέρονται στην επιστολή του Νεοφύτου Β΄ Λαρίσης, ο οποίος προσδίδει στα πρωτοπαπαδίκια πλην της γεωγραφικής και διοικητική/οικονομική σημασία, εστιάζοντας ιδιαίτερα σε αυτό του Ασπροποτάμου. Σχετικά, ο λόγιος και νομοκανονολόγος του 12ου αιώνα, Αλέξιος Αριστηνός, σχολιάζοντας τον *ι΄ κανόνα της ἐν Ἀγκύρα Συνόδου (Χωρεπίσκοπος οὐ χειροτονεῖ ἄνευ ἐπιτροπῆς ἐπισκόπου)*, σημειώνει πως: *χωρεπίσκοποι δέ εἰσιν οἱ σήμερον ἐν τισιν κώμαις καὶ χώραις πρωτοπαπάδες λεγόμενοι*⁴⁷. Ο σύγχρονος του Αριστηνού, πατριάρχης Αντιοχείας και σημαντικός νομοκανονολόγος, Θεόδωρος Βαλσαμών, σχολιάζοντας τον *ι΄ κανόνα της ἐν Ἀντιοχείᾳ Συνόδου*) σημειώνει για το ίδιο θέμα πως: *κεκωλυμένον ὑπὸ τῶν κανόνων ἐστίν, ἐπισκόπους γίνεσθαι εἰς βραχείας πόλεις καὶ κώμας, καὶ διὰ τοῦτο ἐχειροτόνουν εἰς ταύτας πρεσβυτέρους, ἤγουν πρωτοπαπάδας καὶ χωρεπισκόπους[...] καὶ ὠρίσθη παρὰ τοῦ ἐπισκόπου τῆς πόλεως γίνεσθαι τὸν χωρεπίσκοπον, ἵνα ὑπόκειται αὐτῷ, καὶ μὴ καταφρονῆ τούτου*⁴⁸. Συνεπώς, όπως συνάγεται από τα λεγόμενα των νομοκανονολόγων του 12ου αιώνα, οι πρωτοπαπάδες κατέστησαν διάδοχος θεσμός των χωρεπισκόπων της πρώιμης Βυζαντινῆς περιόδου, εξυπηρετώντας τις λειτουργικές και πνευματικές ανάγκες των χριστιανικών πληθυσμῶν της υπαίθρου, ιδιαίτερα σε απομακρυσμένες αγροτο-κτηνοτροφικές κοινότητες, σε ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές, που απείχαν από τα

46. CRUSIUS, *Turcogaeciae*, 258.

47. *Alexios Aristenos: Kommentar zur 'Synopsis canonum'*, εκδ. BURGMANN et al. [Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Neue Folge, Bd. 1], Berlin - Boston 2019, *Ancyra* 112-125 και ειδικότερα 124-125.

48. ΡΑΛΛΗΣ - ΠΟΤΑΗΣ, τ. 3, Ἀθήναι 1853, 142-143. Στο *Τακτικό* 20 του ὕστερου 14ου αιώνα σημειώνεται πως: *καὶ ὁ Δράμας, ὃς οὐκ ἦν ἐπίσκοπος, ἀλλ' ὡς λέγουσι πρωτοπαπᾶς ἦν τοῦ Φιλίππων ἐν τῇ Δράμᾳ*. Βλ. J. DARROUZÈS, *Notitiae Episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, 418 (αφ. 31).

αστικά κέντρα. Πιθανώς δε κάποιои από αυτούς δεν είχαν μόνιμη έδρα, αλλά περιόδευαν στην περιοχή της ευθύνης τους⁴⁹.

Στην περίπτωση της Δυτικής Θεσσαλίας, η ύπαρξη *πρωτοπαπαδικών* και ο ρόλος των *πρωτοπαπάδων* στον ορεινό χώρο θα πρέπει να συνδεθεί με την εξυπηρέτηση των λειτουργικών αναγκών των εκεί διαβιούντων πληθυσμών, μόνιμα εγκαταστημένων ή εποχικά μετακινούμενων, όπως οι βλαχόφωνοι ή και αλβανόφωνοι ποιμένες. Η αναφορά σε ιερωμένους: *Βλάχους τε, και Βουλγάρους, και Άλβανίτας*, στο προαναφερθέν χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ' (1336) υπέρ της επισκοπής Σταγών, επιβεβαιώνει την γλωσσική και κοινωνική διαφοροποίηση μεταξύ των ορεινών πληθυσμών, ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα. Συνεπώς, η παρουσία χωρεπισκόπων καθίστατο αναγκαία για την εύρυθμη λειτουργία του εκκλησιαστικού βίου και των λειτουργικών αναγκών σε πληθυσμούς που διαβιούσαν μόνιμα ή εποχικά, μακριά από τα εκκλησιαστικά κέντρα της μητροπόλεως Λαρίσης στα Τρίκαλα ή της επισκοπής Σταγών στην Καλαμπάκα⁵⁰.

Η παραπάνω διένεξη, όπως και η συνεχής προσπάθεια εκάστου επισκόπου Σταγών κατά τον 16ο αιώνα να καταστήσει σαφή τα δίκαιά του, δεν είναι ασφαλώς άσχετα με την αποτύπωση δύο από τα παλαιγενή έγγραφα του αρχείου της επισκοπής, του χρυσοβούλλου του Ανδρονίκου Γ' και του *σιγιλλίου* του πατριάρχη Αντωνίου Δ', στον επισκοπικό ναό της Κοιμήσεως της Καλαμπάκας (Σταγών), στον βόρειο τοίχο του νάρθηκα.

Ο ναός, ύστερα από τον ισχυρό σεισμό του 1544⁵¹, υπέστη εκτεταμένη ανακατασκευή στα μέσα του 16ου αιώνα, πιθανότατα

49. Για τον *πρωτοπαπά* βλ. Ι. ΠΙΛΗΛΗΣ, *Τίτλοι, όφφίκια και άξιώματα έν τη Βυζαντινή άυτοκρατορία και τη Χριστιανική Όρθοδόξω Έκκλησία*, Άθήναι 1985, 184-187. Για τους χωρεπισκόπους βλ. Χρ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί χωρεπισκόπων και τιτουλαρίων άρχιερέων έν τη Όρθοδόξω Έκκλησία*, Άθήναι 1935· Χρ. ΤΣΟΥΒΛΗΣ, *Χωρεπίσκοπος*, *ΘΗΕ* 12 (Άθήναι 1968), 451-452, και Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, 'Εκ τής έκκλησιαστικής όρολογίας, *ΕΕΦΣΠΑ Β'*, 24.1 (1973-1974), 310-321.

50. Για την εξυπηρέτηση των θρησκευτικών αναγκών των εποχικά μετακινούμενων Βλάχων στην Αρχιεπισκοπή Αχρίδος με τη δημιουργία της επισκοπής Βλάχων βλ. Μ. GYONI, *L'évêché valaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe-XIVe siècles*, *Etudes Slaves et Roumaines* 1 (1948), 148-159, 224-233, και Δ. BUBALO, *Bishop Vlaho or Vlahoepiskop*, *ZRVI* 39 (2001-2002), 197-220 (σερβικά με αγγλική περίληψη).

51. J. C. ALEXANDER, *Gilding the Lily? Thessaly, 'Hellas', 'Vlachia' and the Earthquake of 1544*, στο: *Natural Disasters in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete III (Pέθυμνο, 10-12 January 1997)*, έκδ. Ε. ZACHARIADOU, Ρέθυμνο 1999, 223-240.

κατά την αρχιερατεία του επισκόπου Σταγών Νεοφύτου (1537/8 – Ιούν. 1550) ή του διαδόχου του Σεργίου (1550 Ιαν. – ca. 1560). Μεταξύ άλλων αλλαγών, υψώθηκαν οι τοίχοι του νάρθηκα και έκλεισαν τα φωτιστικά του ανοίγματα, ενώ η τοιχογράφηση του κυρίως ναού και του νάρθηκα ολοκληρώθηκε μόλις στα 1573, από τον μοναχό Νεόφυτο, υιό του γνωστού αγιογράφου Θεοφάνη Στρελίτζα Μπαθά, και τον ιερέα Κυριαζή⁵². Η αποτύπωση των δύο προαναφερθέντων εγγράφων στη λιτή έγινε το ίδιο διάστημα με την ιστόρηση του μνημείου, καθώς, όπως έχει επισημάνει ο Γεώργιος Βελένης, οι επιγραφές του ναού της Κοίμησης είναι σύγχρονες με την κτιτορική επιγραφή και τις περισσότερες από τις επιγραφές που συνοδεύουν τις παραστάσεις των τοιχογραφιών του. Ο ίδιος τις αποδίδει στο χέρι του δεύτερου ζωγράφου, δηλαδή τον ιερέα της επισκοπής Σταγών, Κυριαζή⁵³.

Ζήτημα αποτελεί και το είδος του αντιβόλαιου που χρησιμοποίησε ο γραφέας κατά την αντιγραφή των εγγράφων στη λιτή του ναού, καθώς μια εμβόλιμη φράση στο τέλος του χρυσοβούλλου του Ανδρόνικου Γ': *εἶχε δὲ καὶ δι' ἐρυθρῶν γραμμιάτων το*⁵⁴, πριν από την υπογραφή του αυτοκράτορα, οδηγεί στη σκέψη πως ο αντιγραφέας δεν είχε υπ' όψιν του το πρωτότυπο έγγραφο, αλλά ενδεχομένως κάποιο λυτό αντίγραφο (απλό ή επικυρωμένο) ή τη μεταγραφή του σε κάποιο κώδικα που σήμερα έχουν απωλεσθεί ή λανθάνουν⁵⁵. Στο *σιγίλλιον* του Αντωνίου Δ' συναντούμε

52. ΣΥΤΗΙΑΚΙΣ-KRITSIMALLIS – VOYADJIS, Redating the Basilica of Dormition, 198-199, 206, 225· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ – ΑΝΑΡΟΥΔΗΣ, *Καθέδρα Σταγών*, 73-74 και Φ. ΛΥΤΑΡΗ, *Ο τοιχογραφικός διάκοσμος του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Καλαμπάκα. Συμβολή στο έργο του ζωγράφου Νεοφύτου του Κρητός*, Καλαμπάκα 2022, 395-396. Για τη δράση των ζωγράφων αυτών βλ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ – ΕΥ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1830)* [ΚΝΕ/ΕΙΕ 62], τόμ. 2, Αθήνα 1997, 130 και 381-397, 399-401.

53. Βλ. σχετικά G. M. VELENIS, *Ateliers hétéroglottes et peintres bilingues*, στο: *Σύμμεικτα. Collection of Papers Dedicated to the 40th Anniversary of the Institute for Art History, Faculty of Philosophy, University of Belgrade*, έκδ. I. STEVONIC, Belgrade 2012, 212-213.

54. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 52.31.

55. Πρβλ. την άποψη του N. MELVANI, *Painted chrysobulls in Byzantine churches: documents or inscriptions? (or neither?)*, στο: *Griechisch-byzantinische Handschriftenforschung. Traditionen, Entwicklungen, neue Wege*, εκδ. CH. BROCKMANN et al., Bd. 1, Berlin – Boston 2020, 270-271.

μια ανάλογη περίπτωση, καθώς ο γραφέας σημειώνει στην επιγραφή του ναού: *Βοϊβ(όν)δα έπονομαζόμεν(ον) Παλαιωβλάχους*, ενώ στο πρωτότυπο έγγραφο η φράση απαντά αντίστοιχα ως: *έπονομαζόμενον έκπαλαι Βλάχους*⁵⁶. Το ενδεχόμενο της πλημμελούς μεταγραφής κάποιων από τα έγγραφα του αρχείου της επισκοπής σε κωδίκελλο δεν μπορεί να αποκλειστεί· ωστόσο, τον 16ο αιώνα τα πρωτότυπα βυζαντινά έγγραφα που αντιγράφηκαν στη λιτή του ναού της Κοιμήσεως πρέπει να διατηρούνταν σε αρκετά καλή κατάσταση, ώστε να θεωρείται εξίσου πιθανό ο ζωγράφος-γραφέας Κυριαζής, ιερέας της επισκοπής Σταγών, να αντέγραψε τα κείμενα απευθείας από το πρωτότυπο με τις αναπόφευκτες αβλεψίες και παρανοήσεις κατά την ανάγνωσή τους.

Η πρακτική της αναγραφής *χρυσοβούλλων*, και γενικά επισήμων εγγράφων, στους ναούς (ως επί το πλείστον καθεδρικούς), σε εντοίχιες επιφάνειες, κίονες ή πλάκες, απαντά ήδη από τη Μέση Βυζαντινή περίοδο· γνώρισε δε μεγάλη διάδοση σε ολόκληρη τη Βαλκανική και σχετίζεται με τον δημόσιο χαρακτήρα των μνημείων αυτών στον αστικό ιστό της βυζαντινής πόλης⁵⁷. Όπως επισημαίνει σε σχετική μελέτη η Σοφία Καλοπίση-Βέρτη, «η αναγραφή του περιεχομένου επίσημων εγγράφων, τα οποία αναφέρονται κατά κύριο λόγο σε παραχώρηση περιουσιακών στοιχείων [...] απηχεί την ανάγκη των μονών ή των ναών (στην προκειμένη περίπτωση της επισκοπής) να διασφαλιστεί στο διηνεχές η παρουσία τους -κινητή και ακίνητη- (θα προσθέταμε εν γένει των δικαίων της) χάρη: α) στην αναγραφή σε ανθεκτικό στο χρόνο υλικό και β) στη γνωστοποίηση σε ένα ευρύ κοινό που χρησίμευε ως μάρτυρας»⁵⁸.

Για την περίπτωση των εγγράφων του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1336) και του πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (1393) ο Melvani επισημαίνει πως η αναγραφή τους στη λιτή του ναού της Κοιμήσεως στην Καλαμπάκα αποτελεί μια μορφή επιβεβαίωσης, αλλά και δημόσιας προβολής των παλαιών δικαίων της επισκοπής που εξυπηρετούσε την προσπάθεια

56. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum*, 63.9 και 60.14 αντίστοιχα. Γενικότερα το κείμενο του γραφέα Κυριαζή παρουσιάζει μικρές διαφοροποιήσεις από το πρωτότυπο.

57. Βλ. Φ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, Η θέση του επισκοπικού ναού στη βυζαντινή πόλη, στο: *Κτίτωρ. Αφιέρωμα στον δάσκαλο Γεώργιο Βελένη*, εκδ. Ι. Δ. ΒΑΡΑΛΗΣ - Φ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ, Θεσσαλονίκη 2017, 157-158.

58. S. ΚΑΛΟΠΙΣΣΙ-ΒΕΡΤΙ, *Church Inscriptions as Documents. Chrysobulls - Ecclesiastical Acts - Inventories - Donations - Wills*, ΔΧΑΕ 24 (2003), 79-88.

ανανέωσής της και ανάκτησης μέρους του ελέγχου και της επιρροής της στην άλλοτε Σκήτη των Σταγών, επιρροή που είχε απωλέσει λόγω της κυριαρχίας της Μονής του Μεγάλου Μετεώρου⁵⁹. Πράγματι, η προσπάθεια των επιχωρίων επισκόπων να διατηρήσουν κάποιον έλεγχο στη μοναστική πολιτεία των Μετεώρων πιστοποιείται τόσο από όσα αναφέρονται στο *Χρονικό των Μετεώρων* όσο και από τον συνεχή αγώνα των μεγάλων κοινοβιακών μονών των Μετεώρων να διατηρήσουν το *ἀκαταδούλωτον, αὐτοδέσποτον, παντελεύθερον και αὐτόνομον* καθεστώς τους έναντι του επισκόπου Σταγών, αρκούμενες σε μια σχέση τυπικής εξάρτησης από αυτόν, με τη μνημόνευση του ονόματός του και την ετήσια παροχή ενός συμβολικού *δοσίματος* (π.χ. κηροδοσία) ως ένδειξη *ὑποταγῆς καὶ εὐπειθείας τῆς εἰς αὐτόν*⁶⁰.

Η επιλογή, ωστόσο, των συγκεκριμένων εγγράφων δεν συνδέεται αποκλειστικά με τα δίκαια της επισκοπής στη μοναχοπολιτεία των Μετεώρων, αλλά ευρύτερα στον γεωγραφικό χώρο της βορειοδυτικής Θεσσαλίας και στις εκεί κοινότητες, καθώς τα έγγραφα του Ανδρονίκου Γ΄ και του Αντωνίου Δ΄ αναφέρονται, στο σύνολό τους σχεδόν, στα όρια της επισκοπής. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό και με την ενόχληση που προκάλεσε η κολόβωση των ορίων δικαιοδοσίας της επισκοπής, όπως φάνηκε από το γράμμα του Νεοφύτου Β΄ Λαρίσης, παρέχουν, ενδεχομένως, σαφέστερο ερμηνευτικό πλαίσιο για τους λόγους αποτύπωσής τους στη λιτή του καθεδρικού ναού των Σταγών. Σημειωτέον πως η προσπάθεια αυτή δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα ούτε είχε συνέχεια.

Η στάση αυτή του επισκόπου Σταγών δεν αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση. Αντίθετα, εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο καθ' όλη την οθωμανική περίοδο. Η αξιοποίηση βυζαντινών (και μεταβυζαντινών) εγγράφων προερχόμενων από διάφορες αρχές –κοσμικές και εκκλησιαστικές– ως αποδεικτικών στοιχείων για την επιβεβαίωση προνομίων, φοροαπαλλαγών ή δικαιωμάτων ιδιοκτησίας σε ακίνητη περιουσία, ήταν ευρέως διαδεδομένη, ιδιαίτερα κατά τον 15ο και 16ο αιώνα. Η πρακτική αυτή επιβεβαιώνεται σε πατριαρχικές πράξεις που

59. MELVANI, *Painted chrysobulls*, 272.

60. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Σκήτη Σταγών, 59-60. Δ. ΑΓΟΡΙΤΣΑΣ, Συνοδικό γράμμα τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη Θεολήπτου Β΄ πρὸς τὴν Ἱ. Μονὴ Σωτῆρος Χριστοῦ, Μεγάλου Μετεώρου (1586), *Τρικαλινά* 37 (2017), 17-19.

εκδίδονται για μητροπόλεις ή επισκοπές, όπως της Εφέσου (1466/67), αλλά και για μονές, όπως του Τιμίου Προδρόμου Σερρών (1501), του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο (1504, 1512), του Παντοκράτορος (1537) ή του Χιλανδαρίου (1562)⁶¹. Στις περιπτώσεις αυτές οι εκπρόσωποί τους απευθύνονται στον εκάστοτε πατριάρχη ζητώντας να επικυρωθούν τα παλαιότερα επίσημα βυζαντινά (αυτοκρατορικά ή πατριαρχικά) έγγραφά τους, όταν αυτά διασώζονται γεγονός που καταδεικνύει τη διαχρονική αποδεικτική ισχύ και το κύρος αυτών των κειμένων.

Επανερχόμενοι στην περίπτωση της επισκοπής Σταγών, παρατηρούμε ότι η επίκληση και η χρήση παλαιότερων εγγράφων συνεχίστηκαν και τους επόμενους αιώνες. Από τα τέλη του 16ου έως και τον 19ο αιώνα, οι επίσκοποι Σταγών υπήρξαν αποδέκτες εγγράφων από το Πατριαρχείο ή από τον μητροπολίτη Λαρίσης, τα οποία αφορούσαν στην υπεράσπιση των δικαιών των μονών των Μετεώρων απέναντι σε καταπατήσεις⁶². Ενδεικτικό είναι το γράμμα του πατριάρχη Ματθαίου προς τον επίσκοπο Σταγών (1598, Ιούν.), όπου επισημαίνεται το πρόβλημα της παραβίασης των ορίων της Μονής του Μεγάλου Μετέωρου και της παράνομης υλοτομίας στα δάση της από περιοίκους, οι οποίοι αθετούσαν και καταφρονούσαν τα βασιλικά χρυσόβουλλα, τα πατριαρχικά γράμματα και εν γένει τα προνόμια της μονής⁶³. Στην περίπτωση αυτή, βέβαια, δεν

61. Μ. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Έπίσημα Κείμενα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ σωζόμενα ἀπὸ τὴν περίοδο 1454-1498* [ΕΙΕ - ΠΕ/ΤΝΕ 121], Ἀθήνα 2016, 106.46-48 (αφ. 10), 241.34-35 (αφ. 35) και Μ. ΠΑΪΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Γ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, *Έπίσημα Κείμενα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. II. Τὰ σωζόμενα ἀπὸ τὴν περίοδο 1498-1565* [ΕΙΕ - ΠΕ/ΤΝΕ 158], Ἀθήνα 2021, 58.9-11 (αφ. 4), 70.17-18, 22, 25 (αφ. 7), 80.1-12 (αφ. 9), 96.6-7 (αφ. 14), 195.11 (αφ. 38), 441.2-442.9 (αφ. 98).

62. Ο αριθμός των εγγράφων που αφορούν την επισκοπή Σταγών παραμένει ζητούμενο διερεύνησης. Μια πρώτη εικόνα παρέχει η καταγραφή του Ν. Α. ΒΕΗ, *Έκθεσις*, 53 (αφ. 34, έτ. 1545), 54 (αφ. 40, έτ. 1598), 55-56 (αφ. 52, έτ. 1774· αφ. 53, έτ. 1777· αφ. 56, έτ. 1782· αφ. 57, έτ. 1792· αφ. 58, έτ. 1797· αφ. 59, α.χ.), 58-59 (αφ. 87, έτ. 1779· αφ. 88, έτ. 1779· αφ. 90, έτ. 1790· αφ. 92, έτ. 1794), 59 (αφ. 94, έτ. 1834), τα οποία ο στερρός καθηγητής εντόπισε στις βιβλιοθήκες των μονών των Μετεώρων στα 1908-1909. Ένα και πλέον αιώνα αργότερα η τύχη των παραπάνω εγγράφων παραμένει άγνωστη.

63. Κ. Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ, *Η Μονή του Αγίου και Μεγάλου Μετέωρου. Ιστορία - προσωπογραφία - Βίος πνευματικός επί τη βάσει των γραπτών και αρχαιολογικών μαρτυριών (12ος - 20ός αϊ.)*, Άγια Μετέωρα 2019, 369-370 (αφ. 11).

είναι η επισκοπή, αλλά η ίδια η μονή που αξιοποιεί το υστεροβυζαντινό και μεταβυζαντινό αρχείο της για να προασπιστεί τα δίκαιά της⁶⁴.

Επιλογικά

Το σωζόμενο corpus βυζαντινών εγγράφων του αρχείου της επισκοπής Σταγών, χρονολογούμενα από τον 12ο έως και τον 14ο αιώνα, καθώς και όλα όσα αναφέρονται, αλλά δεν σώζονται, αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για μια ελάχιστονα επισκοπή του ελλαδικού χώρου. Τα έως τώρα σωζόμενα έγγραφα επαυξήθηκαν πρόσφατα με την προσθήκη των δύο νέων ευρημάτων. Η συνολική τους μελέτη δια φωτίζει την ιστορία της επισκοπής, όχι μόνον ως εκκλησιαστικού θεσμού, αλλά και όσον αφορά την κοινωνία και την οικονομία της περιοχής ευθύνης της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, τέλος, η αξιοποίηση του αρχείου από τους επιχωρίους επισκόπους κατά την Οθωμανική περίοδο προκειμένου να προβάλλουν και να ενισχύσουν τις θέσεις τους, επικαλούμενοι το κύρος και τη νομική ισχύ των βυζαντινών εγγράφων. Η αναγραφή, επομένως, δύο εγγράφων από τα επισημότερα της επισκοπής στον μητροπολιτικό ναό των Σταγών υπενθύμιζε σε όλους τα παλαιγενή της δίκαια, επικυρωμένα από έναν αυτοκράτορα και έναν οικουμενικό πατριάρχη. Με τον τρόπο αυτό διατράνωνε τη νομιμότητα και την ισχύ τους, σε μια περίοδο που η επισκοπή Σταγών, έπειτα από ένα μακρό διάστημα αστάθειας, παρακμής και συρρίκνωσης κατά τον 15ο και τις αρχές του 16ου αιώνα, επιχειρούσε και πάλι να επιβεβαιώσει την παρουσία της και να περιφρουρήσει τα εδαφικά, οικονομικά και πνευματικά της δίκαια.

---

64. Οι μοναχοί του Μετεώρου έκαναν, ασφαλώς, χρήση του αρχείου βυζαντινών εγγράφων τους, προκειμένου να επιτύχουν τη διατήρηση προνομίων που είχαν εξασφαλίσει κατά τη βυζαντινή περίοδο, «την εποχή του καίσαρα». Βλ. διαταγή (*biti*) του Ταβουτά Μπαλαμπάν για τη Μονή του Μετεώρου (1394, Ιούλ.)· Φ. Π. ΚΟΤΖΑΓΕΩΡΗΣ, *Επανεκτιμώντας την πρώτη οθωμανική παλαιογραφία και διπλωματική. Εννέα έγγραφα από το αρχείο της Ιεράς Μονής Μεγάλου Μετεώρου (1394-1434)*, Άγια Μετέωρα 2022, 35, 123.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:
ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΣΤΑΓΩΝ.

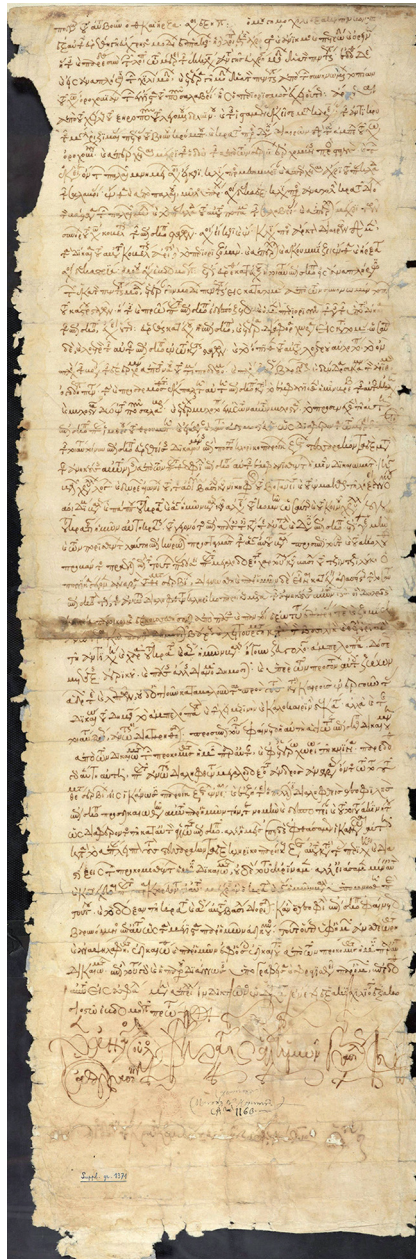
ΕΓΓΡΑΦΟ	ΜΝΕΙΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ
1. <i>Χρυσόβουλλον</i> Νικηφόρου Γ' Βοτανειάτη (1078-1081)	α. στη <i>Διάγνωση των άναγραφέων</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 26.128) β. στο <i>χρυσόβουλλον</i> Ανδρονίκου Γ' (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 49.1-2)	Δεν σώζεται
2. <i>Χρυσόβουλλον</i> Αλεξίου Α' Κομνηνού (1081-1118)	α. στη <i>Διάγνωση των άναγραφέων</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 26.129) β. στο <i>χρυσόβουλλον</i> Ανδρονίκου Γ' (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 49.2)	Δεν σώζεται
3. <i>Κοινὸν Χρυσόβουλλον</i> Μανουήλ Α' Κομνηνού (έτ. 1148)	α. στη <i>Διάγνωση των άναγραφέων</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 21.4, 26.129-130) β. στο <i>σιγιλλιῶδες γράμμα</i> Αντωνίου Δ' (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 59.10)	Δεν σώζεται
4. <i>Βασιλικὸς ὄρισμὸς</i> Μανουήλ Α' Κομνηνού (post 1148)	Στη <i>Διάγνωση των άναγραφέων</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 26.136-137)	Δεν σώζεται

<p>5. <i>Επικυρωτικό πρόσταγμα</i> του ως άνω χρυσοβούλλου λόγου Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (ante 1163)</p>	<p>α. στη <i>Διάγνωσι των ἀναγραφῶν</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 26.131) β. στο <i>χρυσόβουλλον</i> Ανδρονίκου Γ΄ (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 50.4-5)</p>	<p>Δεν σώζεται</p>
<p>6. <i>Βασιλικὸν προσκυνητὸν πρόσταγμα</i> Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (ante 1163)</p>	<p>Στη <i>Διάγνωσι των ἀναγραφῶν</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 21.19-21)</p>	<p>Δεν σώζεται</p>
<p>7. <i>Πρακτικὸν του χαρτουλαρίου</i> Βασιλείου (Τζιντζιλούκη), <i>ἀναγραφῆς</i> του θέματος Σεργίων (ca. 1148-1163)</p>	<p>α. στη <i>Διάγνωσι των ἀναγραφῶν</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 26.132) β. στο <i>χρυσόβουλλον</i> Ανδρονίκου Γ΄ (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 50.7)</p>	<p>Δεν σώζεται</p>
<p>8. <i>Χαρτιά Διάγνωσις των ἀναγραφῶν</i> Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π. (έτ. 1163)</p>	<p>ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 21-27</p>	<p>Το έγγραφο σώζεται στη Μονή Βαρλαάμι και στη Bibliothèque nationale de France, στο Παρίσι (<i>Paris. Suppl. gr. 1371 [Diktyon, αρ. 54028]</i>)</p>
<p>9. <i>Πρακτικὸν του πράκτορος</i> και <i>ἀναγραφῆς</i> Μανασσή (ca. τέλη 12ου ή 13ου αι.)</p>	<p>Στο <i>χρυσόβουλλον</i> Ανδρονίκου Γ΄ (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 50.10)</p>	<p>Δεν σώζεται</p>
<p>10. Έγγραφο <i>δεσπότη</i> Ιωάννη Β΄, έτ. 1332</p>	<p>Στον <i>ὄρισμὸ</i> του Νικηφόρου Β΄ (ΑGORITSAS, 109.6)</p>	<p>Δεν σώζεται</p>

11. Χρυσόβουλλον Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (έτ. 1336)	α. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 49-54 (αφ. Π). β. Μνεία και στον όρισμό του Νικηφόρου Β΄ (AGORITSAS, 109.7)	Το πρωτότυπο λανθάνει· αντιγράφηκε τον 16ο αι. στον βόρειο τοίχο της λιτής, στην Κοίμηση της Καλαμπάκας
12. Σιγγιλιώδες γράμμα Μανουήλ Μονομάχου, κεφαλής της Βλαχίας (ca. 1336-1341/42)	α. εμμέσως στον όρισμό του Νικηφόρου Β΄ (AGORITSAS, 109.8). β. στο σιγγιλιώδες γράμμα του Αντωνίου Δ΄ (ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 59.2-3, 8-9)	Δεν σώζεται
13. Όρισμός του δεσπότη Νικηφόρου Β΄ (έτ. 1356)	ΒΕΗΣ, Έκθεσις, 53 (αφ. 24): Όρκωμοτικός όρισμός, αδήλου δεσπότη της Θεσσαλίας, πιθανώς των μέσων του 14ου αιώνα, και AGORITSAS, 109	Το έγγραφο φυλάσσεται, αποσπασματικά σωζόμενο, στη Μονή Βαρολάμ
14. Άκέφαλος συμπαθητικός όρισμός υπέρ των Σταγηνών, μηνί Μαρτίω, ινδικτιώνος θ΄, (1386;) της καισάρισσας	ΒΕΗΣ, Έκθεσις, 52 (αφ. 22)	Λανθάνει
15. Λείψανον δεσποτικού όρισμού, του ΙΔ΄ τελευτώντος αιώνας	ΒΕΗΣ, Έκθεσις, 52 (αφ. 23)	Λανθάνει
16. Σιγγιλιώδες γράμμα σε περγαμινή του οικουμενικού πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ (έτ. 1393)	ΣΟΦΙΑΝΟΣ, Acta Stagorum, 59-66 (αφ. ΠΙΑ-Β)	Το πρωτότυπο έγγραφο σώζεται στη Μονή Βαρολάμ. Τον 16ο αι. αντιγράφηκε στον βόρειο τοίχο της λιτής, στην Κοίμηση της Καλαμπάκας
17. Αδιάγνωστο έγγραφο: «Χρυσόβουλλον επί χάριτου»	Προβ. ΒΕΗΣ, Έκθεσις, 51 (αφ. 4)	Φυλάσσεται στο αρχείο της Μονής Βαρολάμ

Εικόνα 1α: Χαρτώα Διάγνωσης των άναγραφών Ιωάννη Αθανασοπούλου και Θεοδώρου Π., έτος 1163, τμήμα 1α (άδεια φωτ.: Ιερά Μονή Βαρλαάμ).

Εικόνα 1β: Χαρτόα Διάγνωση των αναγραφών Ιωάννη Αθασοπούλου και Θεοδώρου Π., έτος 1163, Paris. Suppl. gr. 1371 (Diktyon, 54028).

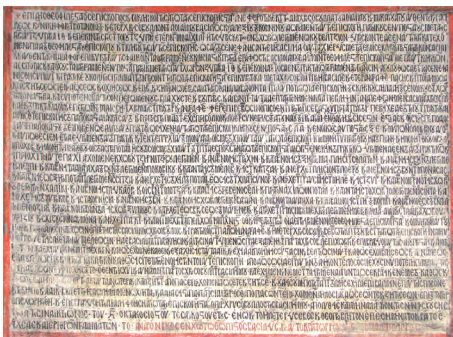
Εικόνα 2: Πρωτότυπο σιγίλλιον του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αντωνίου Δ΄, έτους 1393 (άδεια φωτ.: Ιερά Μονή Βαρλαάμι).

Εικόνα 3: Χαρτών «Χρυσόβουλλον», 14ος αι. (άδεια φωτ.: Ιερά Μονή Βαρλαάμ).

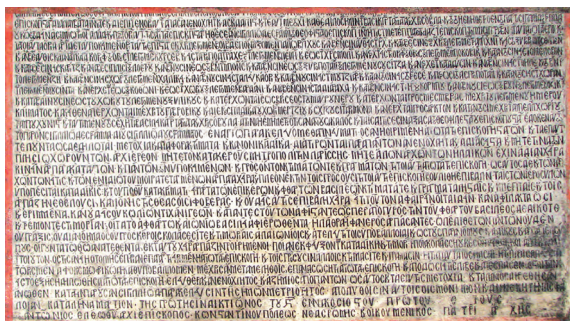

Εικόνα 4: Όρκωμοτικός όρισμός του δεσπότη Νικηφόρου Β΄ (ca. 1356) (άδεια φωτ.: Ιερά Μονή Βαρλαάμ).

Εικόνα 5: Χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, έτους 1336. Αντίγραφο στον βόρειο τοίχο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Καλαμπάκα (1573).

Εικόνα 6: Σιγίλλιον του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Αντωνίου Δ΄, έτους 1393. Αντίγραφο στον βόρειο τοίχο του ναού της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, Καλαμπάκα (1573).

THE BYZANTINE ARCHIVE OF THE BISHOPRIC OF STAGOI:
COMPOSITION AND UTILISATION DURING THE BYZANTINE
AND OTTOMAN PERIODS

The surviving corpus of the five Byzantine documents concerning the bishopric of Stagoi consists primarily of imperial and patriarchal acts, as well as of documents issued by local rulers between the late twelfth to the late fourteenth century. Internal references within these texts, however, reveal that the diocesan archive of Stagoi once contained twelve additional acts –both public and ecclesiastical– dating from the late eleventh to the late fourteenth century, which have not survived or are now lost. The study of these documents offers valuable insights into the history of the bishopric, not only as an ecclesiastical institution but also as a reflection of the social and economic life within its jurisdiction. Of particular interest is the continued use of the episcopal archive by the local bishops during the Ottoman period who sought thereby to reaffirm and legitimise their privileges and authority through the continued invocation of the juridical and symbolic capital embodied into the Byzantine documents.